

Szelence – kemence – Velence

Egy Rimay-rímtoposz diadalmenete és bukása

Irodalmi közvéleményünk szeret költőpárokban gondolkodni: Balassi és Rimay, Zrínyi és Gyöngyösi, Petőfi és Arany, Ady és Babits, József Attila és Illyés...

A XVI–XVII. század fordulóján lezajlott költői világváltás, a mester Balassi és a tanítvány Rimay egymásra következése különösen tanulságos: a Balassit jellemző reneszánsz harmóniát, világosságot és zárttságot, a kompozíció tér- és időbeli egységét, az elemek egymás mellé rendelését Rimay verseiben a szétbomló szerkezet, a barokkos alárendelés, a manierista modorosságok sokfélesége váltja fel. A reneszánsz áhitata és életöröme a Rimay-költészet tükrében megrettenő életérzés lesz; bomlásjelek, diszkrepanciák mutatkoznak. Balassi flóráját és faunáját Rimay kuriózus, meghökkentő színterekkel és bestiáriummal helyettesíti: amott jó hamar lovak ugrándoznak, fülemüle csattog, páva sátoroz; emitt pók szövi hálóját, megjelenik a kullancs, a rühes juh, a бүdös őszi bakkecske, a majomember, a vízi hüvelmény. A mester versbéli tájai éles, tiszta kontúrokkal, erős színekkel tündökölnék:

Fénlik sok kövektől, mint a verőfénytől *erős vér tiszta jégen,*
Lebegnek szemei, mint a menny csillagi télben éjjel szép égen –

olvassuk Júlia szépségéről.

Tíz ígén többet nyomsz, mint más nagy rakás szón,
Aki ebben kétes, nyomozzon *balhát hón* –

írja Rimay furcsa hasonlattal éppen mesteréről.

„Erős vér tiszta jégen” – „Bolha a havon”: íme, reneszánsz és késő-
reneszánsz világlátás, a reneszánsz stílus és a késő-
reneszánsz manierizmus különbözőségének legvilágosabb példái.

Megmutatkozik ez a kétféleség, jól szemlélhető Rimay újítása kettejük rimelésében is. Balassi eddig merészkedett:

Fejér ábrázatot mutat a teljes hold, fénlik, mint tiszta *ezüst*,
Júlia is fehér, kivel szép tej sem ér, sem gyolcs, kit nem fogott *füst*,
Édes szóval tudós, mint a Mercurios, kitül szívem fél mint *üst*.

A negyedik rímmel is könnyedén élő Rimay így követte:

Az Úrnak ő szava tűzben megfőtt *ezüst*,
Hétszer tisztított, kin rozsa ki *nem üt*,
Próbálásban penig meg nem fogta *az üst*,
Tiszta, szép és fehér, nem illette *réz üst*.

És meg is haladta mindjárt, a reneszánsz stílusát dekadensen túlhaltó, de új meg új lehetőségekre-eredményekre találó manierista stíluseszmény szerint, amikor ilyen rímeket merített fel a XVI–XVII. század fordulójának magyar nyelvéből: Balassa – lássa; Raphaél – aki él; koporsót – szoros bolt – hogy ki volt – miért holt; jót – szót – pót – csót; célja – páncélja – acélja; Jehova – sehova; gályán úsz – kalauz – félre húz stb.

A Balassi–Rimay költőpár eltérő alkata e kiragadott rímpéldák fényében inkább modern hasonlattal világítható meg. Talán egy Babits–Kosztolányi vagy Babits–Tóth Árpád különbözőség eltérő formáiban (és formátumaiban) helyes gondolkodnunk – tudván tudva, hogy a történetietlen hasonlítás csak szemléltető hozzávetés. Azt akarja jelenteni, hogy Rimay rímművészetének fejlődéstörténeti helye a magyar reneszánsz kései szakaszában nagyjából annak a helynek felel meg, amit az első Nyugat-nemzedék nagy költői között a szikárabb rimelésű (bár bravúrokra is képes) Babitshoz mérve a Kosztolányi–Tóth Árpád-féle túldíszítő, mámoros rímgyakorlat képvisel.

*

De hadd lépjek vissza a hasonlat ingatag talajáról oda, ahol biztosabban mozog: a XVI–XVII. századi irodalmi valóságba. Rimay merész manierista rímei közül már életében sok lelemény talált követőkre, legdiadalmasabb utóélete azonban ennek a mesteri rímhármasnak volt:

Mert az te szerelmed engem úgy környül vett, mint pézsmát ó *szelence*,
Az én szívem kívül szintén úgy hevült el, mint tűz miatt *kemence*,
Mert te szépségedbe szívem úgy merült be, mint tengerben *Velence*.

Az *Én édes Ilonám*... kezdetű szerelmes verset idéztem. A fiatalkori költemény *szelence* – *kemence* rímét átveszi Rimay Bolygó János álneven írt későbbi pasquillusába is:

Mint mercuriommal megtöltött *szelence*,
Hidgyed, hogy keserves leszen az gyümölcse,
Tudod-é, számodra gyúlt föl egy *kemence*.

Rimay János egy 1590 nyarán kelt levelének „Velencébe bemenő szándék”-ra utaló vallomása, az *Én édes Ilonám*... Velence-motívumai és egy másik vers, a *Venus fajtalan hús*... tanulságai ismeretében elég valószínűséggel következtethetünk az ifjú költő velencei tartózkodására.

De ne siessünk a következtetésekkel, közelítsünk a versekhez előbb a

SZÓ SZERINTI ÉRTELEM ÉS KÖZNAPI JELENTÉS

szintjén. Íme a kulcsszavak sorai még egyszer, szavanként értelmezve.

„Mert az te szerelmed engem úgy környül vett mint pézsmát ó *szelence*.” – Ebből a *pézsmá* és a *szelence* kívánhat magyarázatot. Mindkettő jól ismert a kor magyar nyelvében és hétköznapijában. Radvánszky Béla szerint a XVI–XVII. századi Magyarországon „Az erős illatok között közkedveltségnek örvendett a pézsmá, melyet puskapalack formára készített, zománcozott arany és ezüst pézsmatartókban vagy pedig úgynevezett pézsmaszagolókban tartogattak”. A *szelence* 'theca, cistella, pixis' értelme is közismert. Érdekes, hogy a Radvánszky kiadta leltárakban nem fordul elő sűrűn. A Thurzó-kincstár jegyzékében az „ezüstmívek” között találunk egy sávosan aranyozott és egy aranyozatlan „ezüstszelencét”.

„Az én szívem kívül szintén úgy hevült el, mint tűz miatt *kemence*.” – Kétségtelen, hogy itt a legközönségesebb *kemencéről* van szó. Igen ám, csakogy ismerünk több *Kemence* nevű magyar falut, kisközsé-

get is, mindenekelőtt a Felvidéken. Az itt honos Rimay megfordulhatott akármelyik Kemencén, mindenekelőtt az Alsósztrégovához legközelebbi Hont megyein, amelyet Fényes Elek ily élénk, romantikus színekkel jellemez: „népes magyar falu, egy meredek hegy tövében (...) Kath. paroch. templom. Vendégfogadó. Több urasági épületek, boltok és malmok. A megyei gyűlések ezelőtt itt tartattak, de leégvén a vármegyeház teteje, annak falai most romokul pusztultak; s az Areopagus helyén baglyak tanyáznak (...) rétje kevés; legelője a hegyeken bőséggel; vörös bora, gyümölcse, dinnyéje, dohánya és gabonája sok; rengeteg makkos erdejében őzet, szarvast táplál.” A kemencei meredek hegyfokról azonban még a fénykort jelentő XIX. század közepén sem lehetett ellátni Velencéig, nemhogy két-háromszáz évvel korábban. Velence „kath. paroch. templomai”, „vendégfogadói”, „areopagusa” s borral, gyümölcssel, dohánnyal megrakott piacai bizony ezerszerre fényesebbek voltak. Éppen ezt az ég és föld különbséget fejezi ki a régi magyar mondás: „Kemence, Velence” vagy: „Noha Kemence s Velence.” Az előbbit Faludi Ferenc jegyezte fel, az utóbbival Bethlen Miklós teszi szemléletessé *Önéletírás*-ának azt a helyét, ahol fényűző építkezéseire emlékszik vissza: „csatornás fedele és azon feljül deszkás egész folyosója vagy altánja (...) orsós olaszfákkal elkészül vala. De azt az Isten mind elbontá, elvevé. Igaz vagy, Uram Isten! mert talán mind én, mind a feleségem felfuvalkodtunk volt véle és (*noha Kemence s Velence*) úgy szólottunk szívünkben, mint Nabukodonozor.” Csefkó Gyula pontos értelmezését hívom segítségül a magyarázathoz: „Dániel próféta könyvének hivatkozott helyén Nabukodonozor babiloni királyról van szó. Ez nagy hódító volt, a zsidókat ő hurcolta a babiloni fogságba. Szerencsés hódításaiból és ezen alapult hatalmából fakadó felfuvalkodása miatt, mint – ha ugyan szabad a kicsiny dolgokat a nagyokhoz, a jelentéktelen Kemence községet Velencéhez, a dogék hatalmas és csodás városához, a tenger királynőjéhez, Bethlenék szerencsésnek ígérkező építkezését Nabukodonozor nagy és gazdag birodalmához hasonlítani.”

A „Kemence s Velence” mondásnak Rimay verséhez és *kemence-Velence* ríméhez természetesen csak annyiban van köze, hogy a köznapi használatú sztereotípiát ötletet adott a rímhez, és segítette elfogadhatóvá tételében. Annál is inkább, mert a Velence „nemcsak a Kemence tulajdonnévvel, hanem (...) a *kemence* köznévvvel is” ösz-

szecseng – mutat rá ugyancsak Csefkó Gyula –, némelyek egyenesen „ez utóbbival hozzák kapcsolatba és a *Kemence, Velence; Velence–Kemence* szólást így magyarázzák: »Kemence, Velence. Nagy különbség. Kemence száraz helyen áll, Velence vízben.«”

„*Mert te szépségedbe szívem úgy merült be, mint tengerben Velence.*” – A Velence ’Venezia’ jelentését itt sem kell bizonygatnunk, mégis megjegyzendő, hogy a magyarban a *Velence* tulajdonnév mellett hasonlóképpen van *velence* köznévi, mint ahogy van *Kemence* s *kemence*. A *velence* a régi magyar nyelvben 1. ’lasnak, pokróc, takaró’, 2. ’szélvitorla, szélkakas, szélirányjelző zászló: vexillum ventorum index’ jelentésű. Szarvas–Simonyi nyelvtörténeti szótára Kis Viczay adagiumjai közül (1713) idézi ilyen előfordulásait: „Világi szerencse, nem áll soha egy nyomban”. Ez utóbbi jelentésre Csefkó Gyula még a XVII. századi Liszti László és Beniczky Péter verseiből is hoz példákat: „Jó s gonosz szerencse, / Mint forgó velence”; „Gyakorban szerencse, mint arany velence, / Gyönyörködteté népük.”

Az *Én édes Ilonám*... vizsgált három sora olyan többértelmű rím-szavakkal zárul tehát, amelyek közül mind jól ismert volt, s közülük a *kemence–Velence* rímes közmondásként is elterjedt. A *szelence–kemence–Velence* rímhármassal ebből következően a régi magyar fülnek és szemnek keresetlenebb és ismertebb lehetett, mint a mai hallgatónak és olvasónak. Rímait elterjedt és szilárdan összetartozó szó- és fráziskincséből építkezett, és összecsendülő rím-szavait versbeli jelentésükben futtatta ki a tengerbe merült Velencére.

A hármassal hasonlat gyönyörű rímkoronája Velence ugyan, de jelentéstani fejtegetéseink még nem bizonyítékok a költő velencei tartózkodása mellett.

Közelítsünk Velencéhez másfelől is: a *Venus fajtalan hús*... kezdetű másik Rímait-vers értelmezésével:

Venus fajtalan hús, csipkéből tekert güzs, elmének bojtörjánja,
Szederj természetű, ragadó beszédő bujaságnak oltványa,
Kis gyönyörűséggel, soknak nagy veszéllyel romlásának kormányja.

Ki hihet te szódnak, ha nincs semmi jódnak állandó öröksége,
Minden, ki követett, túled nyavalyát vett, romlott is békessége.

Magadnak tartsad hát azt a bujaságfát körülnött örményeket,
Kibűl terjesztettél s mind széllal hintettél fajtalan törvényeket...

A *Vajjons de mi haszon...* kezdetű vers, amelyre a *Venus fajtalan hús...* felel, nem körvonalazza közelebről a kárhoztatott nőtípust: Rimay „ékes asszony”, „kedves”, „kegyes” megnevezéseket használ, és a testi szerelem jogát még azok esetében is bizonygatja, kiket csak „egy dög férj él”. A „Szűz Diana” nevében beszélő *Venus fajtalan hús...* kezdetű felelővers „Buja Venus”-a egyértelműbben karakterizált: megítélésem szerint ez a kurtizán arcképe – vagy annak is felfogható. A bizarr metaforák közül a bojtorján, a szeder, az oltvány s még a bujaságfa is érthető, kettős jelentése a „csipkébűl tekert gűzs”-nak lehet. A *csipke* a verset átindázó növényi ornamentikába úgy illik bele, ha ’csipkebogyó tövises ága’ vagy ’tövis, túske’, ’tövises ág’ jelentésűnek tekintjük; a „csipkébűl tekert gűzs” eszerint tövisbűl, tövises ágbűl font kötél, nyűg, béklyó. A *csipke* ilyen értelmű használata a régi magyar költészetben párját ritkítja, de éppen maga Rimay szolgáltat rá példát manierista mesterprójájában, hogy a csipkét ’tövisnek’ tekintette. A Prágai András könyvérűl szűlű, 1629. május 29-én kelt nevezetes levél eme részletének szóhasználata ráadásul a két velencés versre emlékeztet: „Ez könyvbeli olvasáskor oly haszonhozű munkálkodás kívántatik, hogy ez innen gyűjtűgethető ámbra, *pézsma*, balsamum kenetnek gyűnyűrűsűges illatát (...) a közöttűk sűtikálű s járdogálű személy maga is szagolhatná (...) De hűjában, aki szerecsen, ugyan szerecsen az, annyi szappant nem vesztegethetnek, mosogathatnak reája, hogy feketesűge fejrűsűggű változzűk bűrűnek, s csak úgűyis ragadnak s akadnak ez könyv intűsi, tanítűsi, oktatósi szűvűbe, *elműjűbe*, mint a *tűvis*, a *bojtorján* és a *csipke* ragadhat, akadhat az igen megaszott szűraz tűkben.”

A csipke itt bizony ’tűvis’, de hogyan is tagadhatnánk, hogy akárcsak a régi magyar köznyelv, Rimay nyilvánvalűan ismerte a csipke ’finom fonábűl készűlt, áttűrt szerkezetű textília’ jelentűsűt is. Vajon nem erre akart-e utalni mégis, vagy nem akart-e utalni erre is a versben?

A „csipkébűl tekert gűzs” ily módon a cifrán felűltűzűtt kurtizán béklyűzű hálűja, kűtelűke lenne. (Némikűpp hasonlűan, mint az első Lídia-vers 10. sorában emlegetett „szerelemhálű”. Itt azonban természetesen nem elítűlű a jelentűsű: „Minem rossznak valű az szere-

lemháló felterített kötele? / Ésszel, okossággal, vidám józansággal
szükség, hogy legyen tele / Az, aki kívánja, hogy búval ne hágyja s
legyen általmenetele.”)

A VERSEK ÖSSZEFÜGGÉSEI ÉS AZ ÉLETRAJZI-ÉLMÉNYI JELENTÉS LEHETŐSÉGE

Eckhardt Sándor az *Én édes Ilonám...* „Mert te szépségedbe
szívem úgy merült be, mint tengerben Velence” hasonlatát egyene-
sen úgy magyarázza: „Rimay 1590. jún. 10-i levelében írja Telegdy
Pálnak, hogy Velencébe készül átmenni Vidócról (Csáktornya mel-
lől), tehát látta Velencét, és talán ezen útja emlékeképpen használja
ezt a hasonlatot. Ez a dátum is Balassi Bálint utolsó éveire teszi
Rimay János szerelmes verseinek keletkezését.”

Ne érjük be csak az utolsó sorral, és vizsgálódjunk ennél módszeresebben, immár a Velencére vonatkoztatható utalások szempontjából. Ehhez még egyszer el kell olvasnunk, egymás mellé kell állítanunk az *Én édes Ilonám...* és a *Venus fajtalan hús...* megítélésem szerint összehangzó strófáit:

Mert az te szerelmed engem úgy környül vett, mint pézsmát ó szelence,
Az én szívem kivel szintén úgy hevült el, mint tűz miatt kemence,
Mert te szépségedbe szívem úgy merült be, mint tengerben Velence.

---

*Szerelmem, micsoda tövisből szőtt csoda, hegyével sokakat sért,
Mert fogását neki nehezen lelhetni, jelesben hol meg nem ért,
Idővel peniglen megérhet eszében, kit okosság jól rá mért.*

*

*Venus fajtalan hús, csipkébül tekert gúzs, elmének bojtörjánja,
Szederj természetű, ragadó beszédő bujaságnak oltványa,
Kis gyönyörűséggel, soknak nagy veszéllyel romlásának kormányja.*

Az egy ciklusba tartozó két vers kiemelt szavainak összefüggéséről azért nem esett szó fentebb, mert ezt a párhuzamot a Velence-motí-

vumok taglalásához tartogattam. A *tövisből szőtt csoda* és a *csipkébül tekert gúzs* nyilvánvalóan ugyanaz a nyelvi szerkezet, és jelentésük is megegyezik, ha a csipkét 'tövisnek' tartjuk, bár a tartalmi értelmezés jellemző eltéréseket mutat. Voltaképpen három túlfeszített metaforát, azaz manierista concettót kell egymás mellé állítanunk, hogy azonosságok és eltérések jobban kitéssenek:

... az szerelemháló felterített kötele;
Szerelem micsoda tövisből szőtt csoda...
Venus fajtalan hús, csipkébül tekert gúzs...

A Lídia-vers „Venus asszony” által mutatott szerelemhálója – mint már utaltam rá – gyönyörűséges kötelék, s „ésszel, okossággal, vidám józansággal” megoldható „általmenetele” is. A szerelem zászlaja alá hódoltató Venus istenasszony Lídia személyében még csak ígér és ajánl „egy kegyest”, felszólítván a költőt: „légy holtig szerelmese”; itt tehát elviselhető színben kell feltüntetni a szerelmi köteléket. Az *Én édes Ilonám...* már a költő nyílt és boldog szerelmi vallomása, s bár itt a szerelem „tövisből szőtt csoda”, sokakat megsért hegyével, nehezen is lelhetni fogását, „idővel” mégis „megérhet eszében” annak, akire jól rámérte „okosság”. A *Venus fajtalan hús...* „csipkébül tekert gúzs”-a ellenben „elméknek bojtországja”, ragadó és „szederj természetű”; kivetett hálójából csak szigorúan erényes önmegtartóztatással szabadulhatni. Ha a két utóbbi vers metaforájának nyelvi szerkezetét tekintjük, nyilvánvaló, hogy *csipke* helyett írhatott volna Rimay *tövis*-t is – mint ahogy éppen azt írt a másik versben –, s így még alliteráció is erősíthette volna a szavak összetartozását: *tövisből tekert gúzs*, s lehetett volna amott elhasználni a csipkét: *csipkébül szőtt csoda*. A *szőtt csipke* (a csipkeszövés) még közelebb is áll a csipkeelőállítás (a csipkeverés) valóságos műveletéhez. Ha nem merő véletlenről, nem ösztönös variációkról van szó, azt kell hinnünk, hogy a költő (akár tudatosan, akár ösztönösen) „nem bízott” a *több*-értelmű csipke 'szűrős ág' jelentésében, s biztosabbnak tartotta az *egy*-értelmű tövis használatát. A *Szerelem*-hez tehát *tövis* került, a *Venus*-hoz csipke. A csipke itt persze 'tövis' jelentést hordoz, de megítélésem szerint bizarrabb asszociációra serkentően megengedi a 'csipke' értelmet is: a fajtalan húsú kurtizán, a csipkébe öltözött csábító gúzsba köthet.

Van-e különbség a *Szerelem* és a *Venus* szóhasználat között? Jóllehet Rimaynak amoda három, emide egyszerűen két szótagos 'szerelem' jelentésű szóra volt szüksége, a *Venus* mégis vaskosabb-bujább képzetet kelt. Egyrészt mert jól rimel a *hús*-sal (nem hiába nevezték a XVII. század nagy férjfogyasztó és öregedő Széchy Máriaját, a „Murányi *Venus*”-t *vén hús*-nak!), másrészt mert Venus a régiségben rendszerint a testi szerelmet, magát a szerelmi egyesülést is jelenti. Eposza nászjelenetében Zrínyi a szeretőkkel együtt örül „Venus triumfusán”; Bethlen Miklós még nyíltabb vallomást tesz: „csók, ölelés, melly-tapogatás mindkét részről megvolt, de annál alább sem én, sem ő nem nyúltunk, annál inkább a *Venus játékára* (...) Csók csecsén, orcáján sok volt, de le sem feküdt, egymás szemérmét nem láttuk, sem fogtuk, nemhogy *Venus lett volna*, pedig én úgy égtem mind az ágyban, mind itt a kertben, hogy a mag is elment tőlem.” Rimay Venusa sem igen lehet más, mint Bethlen Miklós ifjúságának éppen velencei és londoni kísértői voltak. Ki más tehát az a fajtalan húsú Venus, ha nem a kurtizán, aki „szeder természetű, ragadó beszédő bujaságnak oltványa”, akitől „nyavalyát” lehet venni?!

Ez nyilvánvalóan a velencei kurtizán, hiszen Velence – hogy visszaadjuk a szót Bethlennek – „Bűnnel felette teljes, kivált paráznákkal”. A velencei farsangon szörnyű paráznaságok „mennek végbe, noha ennek egyéb üdőben is szemérem nélkül való szabadsága van az avval kereskedni szabadított kurváknak”.

Ha Rimay János járt Velencében, a kurtizánokat neki is látnia kellett, mert mindig is annyiféle kínálat volt belőlük! Gondoljunk a Bethlen-önéletrés ragyogó Velence-elbeszélésében szereplő Lucietára, aki „meghallván az Ave Mariára szokott harangozást”, előkapja a párna alól az olvasóját, és odaszól a hasán munkálkodó Istvándi Istvánnak: „Láss ahhoz te, én ehhez”; vagy arra a szirén-cortigianára, aki az állhatatos Sándor Istvánt szólongatta énekével egy századdal később: „Jer fel, idegen! Jere fel, én szívem, / Én néked megmondom, mi a szerelem...” – „Io non voglio sapere” (Nem akarom tudni) – válaszolt a tántoríthatatlan vándor, pedig nagy kísértésnek volt kitéve, mert a velencei kurtizánok „Estve felé, egészen felfedezett [= kitakart] mellyel, két gyertya közé az ablakjokba helyeztetik magokat s az idegeneket, kik reájuk függesztik szemeiket, nyájas szavakkal magokhoz édesgetik”. Verséből kitetszően (már ha életrajzi-élményi meghatározottsága hihető) Rimay János sem igen akar-

hatta megismerni a velencei kurtizánok szerelmét. A fajtalan Venust leíró „retorikai gyakorlat” mégis nagyon jellemző rájuk, mert az akkori Lucietták és meztelen mellű, gyertyás szirének sem csak a tövisből vagy csipkéből tekert gúzs, az elmékbe ragadt bojtorján elítélő metaforáival írhatók le – megvolt a ruházatuk is a csábitáshoz, divatos velencei csipkét is hordaniuk kellett. A kurvás Istvándi István félszázaddal későbbi esete némi fényt vet Lucietta budoárjára és ruhatárára is. Istvándi hitelben vagy netán feltámadt szerelemből szeretett, mert Luciettánál felgyült tartozását „nemhogy megfizette volna, inkább házához menvén kardot vont, korsóit, üvegeit rontotta”. A toalettszekrényke üvegcséit barbáruul összerontó magyar úrfi ingyenszerelmét s dühét azonban nem respektálta a respublika. A törvény a kurtizánt védte: „el akarván már indulni Velencéből”, a vérmes tékozló fiút csak akkor engedték gondolába szállni, amikor Bethlen a városszolga jelenlétében három arannyal („noha sokkal több volt a praetensiója”) segített rendezni a szerelmi számlát. Amíg a festő ecsetjére méltó élénk jelenet lezajlott, „Lucietta távol, *fátyolboríték* alatt, egy ház szegletinek veté a hátát”.

Íme, a csipke: a fátyolboríték. A kurtizánok és csipkék pedig: Velence örök attribútumai.

Fenntartva a lehetőséget, hogy Rimay „*csipkéből* tekert gúzsza” a vers képrendszerének logikája szerint a ’tövis’ jelentést akarta érvényre juttatni, emellett természetesen elképzelhető a kettős vagy a ’csipke’ jelentésnek *már korabeli* érzékelése is. Az időközben elhalványult ’tövis’ jelentést ma már szinte senki sem hallja ki a versből.

Velence valóságos díszletei között különösen nem. Hadd mondjam el, milyen felzaklató pillanatban merült fel bennem ez a verssor Velencében, és hogy a hatalmába kerítő *mai* élmény miként sokszorozta meg a csipkével összekapcsolható képzettársításokat.

Amikor 1982. november elején Velencében bolyongva a kis terekre leszálló esti szürkületből hirtelen elém lobbant a Palazzo Contarini erkélyes tornyának felszökő, fehér csipkés lépcsősora, Rimay versével értelmeztem a látványt: a Contarini-palota lépcsőtornya, a Scala del Bovolo mint „csipkéből tekert” csoda kanyargott felfelé... A Rimay-vers hogyan is „szólhatna” a Scala del Bovolóról, de a költői sűrítés, a „csipkéből tekert” képzet legalább olyan pontosan fejezi ki a verssel átélt és értelmezett velencei építészeti hangulatot, mint Velence építészettörténetének akármelyik egzakt esztétája. A „csipke”, a

„csipkéből tekert” a mai értelmezőnek – vagy mondjam csak azt, hogy *nekem* – a fehér csipkedíszes velencei palotákat is jelenti.

És most következzenek ismét a velencés „fővers”; a kezdősor, a „Mert az te szerelmed engem úgy környül vett, *mint pézsmát ó szelence*” élményi faggatása.

A *szelence*, mint ékszerdoboz vagy mint szépítőszert tároló dobozka, régóta jellegzetes, ma is kirakatokat roskadásig megtöltő és kelendő velencei dísz tárgy: rendszerint nemesfémből készült, ékkő berakással díszített ötvösmunka, de ismeretes a színes mozaikdíszű üvegszelence is. Rimay versének velencei *ó szelencé*-je, azaz régi, értékes szelencéje *pézsmát „vett környül”*. Köztudomású lexikonadat, hogy a pézsma „kenőcsszerű, vörösesbarna színű, átható szagú anyag, amelyet az illatszeriparban használnak”. Ezt az erős, átható szagú illatszer-alapanyagot az Ázsiában honos pézsmaállat (*Moschus moschiferus* L.) egyik mirigyéből nyerik, a görögök és rómaiak még nem használták, de a kínaiak igen, a *Pallas Lexikon*-nal szólva „Európában az arabok és Marco Polo révén ismerték meg”, tehát éppen a leghíresebb velencei utazó szállt ki hajójából a drága kenettel a San Marco előtt a Piazzetára. A velencei dámák, cortigianák körében még nem ismert drága illatfűszerszámot a nagy velencei kalmár is jól „környülvéve”, valami szelenceszerű zárt edénykében szállíthatta, mert illata másként tovatűnt volna. Kis ékszerszelencét magam is vásároltam már Velencében; hogyan hozhatott haza onnan egy muraközi vagy nógrádi Iloának, Lidiának Rimay János, aki később is oly leleményes portai bevásárló volt. Konstantinápolyból hozott pl. „egy kerekded skatulácskát”, „szaruszelencéket”, „egy aranyas himes skatulát”, „másik ezüstös hóldos himzett skalulát” és „fülbevaló függőcskéket” is, hogy legyen mit tartani a bizánci szelencékben, no meg egy „oculárt”, mert ekkorra már harminc év telt el a Vidócról Velencébe menetel óta...

A SZELENCE–KEMENCE–VELENCE RÍMEK

Pézsmás illatszerek, szelencék, csipkék, kurtizánok, csipkedíszes paloták: ez Velence, a mindenkori Velence. Aki a városodának ezeket a jellemző jegyeit emeli ki, vagy ezekre képes irányítani értelmezésünket, az vagy járt a tenger királynő-városában, vagy íróasztalánál is zseniálisan rálelt a legfeltűnőbb attribútumokra.

Ha 1590 nyarán Rimay esetleg mégsem tudta véghezvinni „Velencebe bemenő szándékát”, akkor is többet, lényegesebbet látott meg Vidócról, Trencsénből vagy Kemencéről Velence lényegéből, mint Bethlen Miklósig és a XVIII. századi Kiss Istvánig bárki más a magyar irodalmi régiségben. De még e remek tollú magyar Velence-leiróktól is elkülönözi a költői hozzáátétel, a vizen lebegő városkirálynő rímekkel való felékszerezése: *szelence – kemence – Velence!* Ennek a hármas tiszta rímnek a költészete Velence mélyebb esztétikumát fejezi ki, éppoly maradéktalanul, mint látványát s hétköznapjait a vizsgált attribútumok.

A második verssor rímzava akár a *medence* is lehetett volna (éppen az idézett portai vásárláslistában fordul elő többször, s ’széles, öblös nyitott edényt’ jelent, amit mosdásra, mosogatásra használtak), mert ugyan mi lett volna könnyebb a virtuóz Rimaynak, mint beleapplikálni a vers vallomásába. Ő azonban nem „használta el” a kínálkozó *medence* rímet, mert nagy pontosságra s változatos megoldásokra törekedve az expresszív *környül vett*, a *hevült el* és a *merült be* igékhez keresett hasonlatelem-főneveket. A *szelencé*-re tehát a *kemence* következik – ezúttal minden velencei allúzió nélkül, de hiva-sejtetve a harmadik tökéletes rímzót, a *Velencé*-t: „Az én szívem kívül szintén úgy hevült el, mint tűz miatt *kemence*.” Erre valóban a legtisztább értelmi-logikai és művészi következmény a strófazárás: „Mert te szépségedbe szívem úgy merült be, mint tengerben *Velence*.” Ily módon épülnek *a fém* (a *szelencé*), *a tűz* (a *kemence*), *a víz* (*Velence*) ősi alapelemei köré Rimay velencei genezisű hasonlatai; tagadhatatlan, mennyire kifejező erővel, csakugyan kivételes értelmi-művészi következetességgel. A vélt rímkényszer és erőltetett képhalmozás helyett én ezt találok ebben a három gyönyörű sorban.

Velence-rímeivel Rimay a látvány fölé, valóban költészetbe emeli, költészetté lényegíti a várost. Ha ki tudta volna fejezni elméletileg-poétikailag, amit a Velence-rímek boldog harmóniája sugall, nem juthatott volna más következtetésre, mint *A rím védelmé*-ben (1603) szót emelő angol kortársa, Samuel Daniel: „És ami rímünket illeti (mely a mérték mindeme művének többlettökélye még, olyan boldog harmónia, ami felülmúl bármely más, az antikvitásban lelhető arányosságot), a rím több keccsel jár, és több gyönyörúséget nyújt, mint bármely puszta ütem.” Még inkább segítségül hívható a minősítés-

hez a magyar rím egyik legavatottabb művelője és tudósa, Kosztolányi Dezső, aki úgy definiálja a rímet, mintha éppen Rimay mesterművéről s annak titkairól szólna: „Csodálatos kábítószer (...) Eltereli a figyelmet a lényegről, hogy végül igazán a lényegre terelje. Érzéki varázslatával álomba bűvöli a hétköznapi értelmet (...) Kialszik a felső öntudat, mely csak felületes tényeket vehet észre”; „Egy rím mindig elárulja, hogy az, aki megzengeti, művész-e vagy kontár. Vannak olyan rímek, amelyekben egy egész kedélyvilág, egy egész világszemlélet megmutatkozik. Vannak hősi rímek, édes rímek, keserű rímek, fanyar rímek, vidám rímek s halálosan szomorú rímek is”. Rimay Velence-rímeit Kosztolányi terminológiájával talán „édes rímek”-nek, a mámoros, bódító rímeknek nevezhetnénk.

Édes zenéjük századokon át végig is csendült a magyar költészet történetén: bódító, mámoros örömmel követték s fedezték fel újból és újból – fedezte fel maga Kosztolányi is. Öntudatlanul vagy tudatosan követték (imitálták), felfedezték vagy elorozták (1904-ben ugyanis megjelent a velencés vers az első modern Rimay-kiadásban); hatása-varázsa szinte mindmáig dokumentálható.

A RÍMTOPOSZ DIADALMENETE – ÉS BUKÁSA (?)

Kivánatos, hogy a *szelence*^{*} – *kemence* – *Velence* rímtoposznak akadjon majd olyan invenciózus történésze, mint a *szép – kép – ép – lép* stb. előfordulásait példás kiválósággal feltáró Imre Mihály. Én – bár több mint két évtizede folyó gyűjtésem jóval gazdagabb – az alábbiakban csak a fontosabbaknak vélt előfordulásokra utalok. Beléptetem a rímzők közé a folytonos bővüléseket: azokat, amelyeket a népi szóláskincs őriz; azokat, amelyek a költészet bővítései; továbbá azokat, amelyeket 1805-től rímzőtáraink regisztrálnak. Ez a három réteg nem választható szét teljes történeti és tipológiai biztonsággal, nagyjából azonban megkülönböztethető.

A szóláskincs gazdagságának szemléltetésében megint Csefkó Gyula példatárára támaszkodhatunk. Idézeteiből aláhúzom a bővüléseket: „A Velence helynév játékos szólásokban más, vele összecsengő szavakkal is együtt szokott járni, pl: »Ence, Bence, /Kis kemence a Velence « (...) » Ence, Bence, *medence*,/ Kis Kemence, Velence»”.

A Velencével szintén rimelő *szerencse* ugyancsak belekerült a szólásokba: „*Velence szerencse* – jegyezte fel Dugonics a *Példabeszédek*-ben és jegyzetben ezt a magyarázatot fűzte hozzá: »Mikor valaki meg se álmodott szerencsére jut, akkor mondjuk ezt. Eredete Velence városának hirtelen felépüléséből. Azon emberek, kiket Attila oda zaklatott, tettek egy városra szert, és magokat azzal igen szerencsésnek tartották.« »Világi szerencse, változó Velence« – említi Erdélyi (...) Látni való, hogy itt a szólás, nem úgy, mint az előbbiek, a nagy különbség feltűnését célozza, hanem bizonyos hasonlóságát, a világi szerencse oly változó, mint Velence.»

Versegly Ferenc 1805-ben megjelent *Tiszta magyarság*-ának *A cadentiák lajstroma* című függeléke többek között ilyen rímzavakat sorol fel: „*berbence – kelepce – kemence – medence – peszerce – szekerce – velence* (kisbetűvel!), *vetrece – lencse – szerencse.*” Simai Kristóf 1809. évi magyar–latin rímzótárának ez a kínálata: „*Ence* (»tréfaszó«) – *Bence – berbence – börbönce – medence – kelence* (»méhkas«) – *szelence – Velence – kemence.*”

Alább kiderül majd, hogy a költészet bővítései 1809 után, egészen József Attiláig, szinte alig hoznak újat!

Következzék tehát a rövidre fogott példatár.

Mint a mész-*kemence* vagy tüzes *medence*, úgy megreped,
Haragos szemedtől, iszonyú tüzedtől mind megeped.

(Thordai János: *Psalmus XXI.*)

Vaj, ki sokan égünk itt egy *kemencében*,
Mint megtömt skorpiók mérges *szelencében*.

(Nyéki Vörös Mátyás: *Tintinnabulum*)

Setét köddel béborult *szerencsém*,
Ki megemészt, mint lobbant *kemencém*.

(*Kalitkában rekesztett sólymomot...*)

Elégnek itélném már gonosz *szerencse*,
Mérges sebek ellen, mint orvos-*szelence*,
Szép szín alatt mint főz, mint tüzes *kemence*.

(*Csendes, szép időhöz...*)

Ő volt minden kedvem, örömem, *szerencsém*,
Kedves ráróm, sólymom, galambom, *gerlicém*,
Szép Helénám, Tysbém, Didóm, *Euridicém*,
Minden kívánt jókkal rakatott *szelencém*.

(Gyöngyösi István: *Csalárd Cupido*)

Ha nedves e május, száraz lesz a *pince*,
Bor helyett melegít *kemence s velence*.

(Pünkösdi hava, naptárvers)

Ence, Bence, medence,
Kis kemence, velence,
Ne búsuljál semmit *Vince*,
Teli van az *icce, pince*.

(Vig ének)

Ence, Bence, medence,
Szép kemence, Velence.

(Amade László: *Dura, dura, la, la, la*)

Hív társom, dohányos *börböncém*,
Te tisztítod fejemet;
Szép pipám, égő kis *kemencém!*
Te enyhíted mellyemet.

(Faludi Ferenc: *A pipárul*)

Az halál olyan fazekas,
Kinek minden mestersége csak a rontás,
Mázas edényt s mázatlant,
Házast embert s házatlant,
Cserépedényt, *szelencét*,
Kisebb s nagyobb *medencét*,
Hideg s meleg *kemencét*,
Egyaránt ont, egyaránt ront, egyaránt bont!
(Szirmay Antal: *Hungaria in parabolis*)

Messze van Enyedtől a vízkór *Velence*,
Közel a testedet hevítő *kemence*.

Már nekem más volna, mert nincsen *kemencém*,
Még csak mibe mosdjam, arra sincs *medencém*.

Kemence s Velence tőled különbözök,
Te páros életet, én párotlant űzök.

Messze van, nem láthadd a nedves *Velencét*,
Könyebben láthatnád a deszkás *Gelencét*.
Utadba ejtenéd Szepsiszentgyörgyömöt,
Anyámat tisztelnéd, legdrágább gyöngyömöt.
Szentgyörgyi leveled vagy a *gelenceit*,
Jobb néven is venném, mint a *velenceit*.
Elvárom különben víz-Velencéből is,
Kedves a leveled a földből, vízből is,
Kedves közel, messze, kedves mindenfelől,
(*Kemence s Velence*) akármelyik mellől.
Huszonöt párt írnék, de nem huszonötért,
Szívet inkább várnék, mint pálcát, versemért.
Huszonöt a pálcá, milliom szívesség,
Kemence s Velence, messze földtől az ég.
(Bécsben tanuló erdélyi diák verse,
Magyar Hirmondó, 1785)

Töri Kati a *lencsét*,
Várja a jó *szerencsét*,
Mikor viszik a padra,
Recseg a nád alatta.
(*Töri Kati...*)

A XIX. század első évtizedéig tartó szemlénket – amely bővíthető volna – végezzük ezzel a dévaj versikével és a Bécsben tanuló erdélyi diák (vagy a Magyar Hirmondó szerkesztője) 1785-ben megjelent kedélyes klapanciájával. A Csokonai körüli virtuóz debreceni diákköltők bizony mennyivel jobban verseltek, bár tárgyunkhoz csak egy *szerencse* – *megmentse* rímet sikerült találnom antológiájukban. A rajtuk is iskolázódott Földi János talán éppen erre a Hirmondó-beli zöngeményre céloz. Valóban, hogy elolcsósították, túlhajtották Ri-

may leleményét, a nála még áhítatos Velence-rímeket! Földi János 1792-re kidolgozott pályamunkája, *A versírásról* második részének egyik jegyzetében már joggal így dohog: „Ide való a ritmus vagy kadencia kedvéért sokszor oly idegen dolgoknak egybepárosítások vagy inkább srófolások, melyek közül valamelyikre egyébaránt semmi szükség nincsen, hanem csak ritmustoldásra, mint *Kemence*, *Velence* stb. Ez olyan, mintha, mikor *Sárán*dra akarnánk menni, vagy elsőben vagy után *Bárán*dra is el kellene mennünk, ámbár ott semmi dolgunk. Az ilyenek, csak a versvégek jól kopogjanak, a belső érdemmel keveset vagy semmit nem gondolnak. Ők azt gondolják, hogy egy végben van *Tokaj Pocsajjal*, *Velencéből Kemencébe* ugranak, s nem csuda, ha sokszor nagyot esnek. Akik ilyen dolgokat egybeforrasztanak, azoknak inkább vasmíveseknek, mintsem versmíveseknek kellene lenniök.”

A XIX–XX. század versmíveseit még inkább válogatva és már csak rímeikkel idézem: *szerencse – jelentse, rettentse – szerencse, lencse – szerencse* (Csokonai), *boglyakemence – Bence, Bence – vasszelence, Bence – szerencse* (Arany), *szerencse – Velence* (Babits, Illyés, Vas), *kemence – lencse, kemencét – szerencsét* (Sinka), *szerencse – bilincse, medence – kemence* (Weöres), *szerencsét – kemencét* (Nagy László). Lásd még a gyermekversikét: „Kormos volt a *kemence*, / Fekete lett *Kisbence*.”

A XX. századi magyar líra három nagy rímvirtuózát, Tóth Árpádot, Kosztolányit, József Attilát lássuk szövegszerűen is:

Merengés, ó, merengés, mélyén a csöndes éjnek
Rejtelmes látcsövünk, szelíd kristályu *lencse*,
Mért néz ma rajtad újra a csüggedt, árva lélek,
Kutatva: Sorsa éjén arany planéta *leng-e?*

Merengés, ó, merengés, oly irrall telt *szelence*,
Minővel látni kenték szemük varázsló vénak,
Hogy szirtek rejtett kincsét előttük *megjelentse*,
Ó, mért mutatsz megint fényt a lélek bús szemének?

Merengés, ó, merengés, hisz hazugok a fények,
S mint sós lehű lagúnán a cifra, vén *Velence*,
Csak ringasz renyhe tükrén a könnyek tengerének –,

A tétlen búsulótól elfordul a *szerencse*,
És meg nem könyörülnek őrajta semmi mélyek,
Sem fenn az égi szférák őneki nem zenélnek...
(Tóth Árpád: *A Merengéshez*, megj. 1916)

Farsangban legvidámabb volt *Velence*,
és legvadabbul járta egykoron,
Táncolt, dalolt a boldogság *kegyence*,
Álarcban, mint valami víg toron.
Mit rejtett még e gyémántos *szelence*?
(Kosztolányi Byron-fordítása: *Beppo*, megj. 1920)

Engem nem hívnak Párisok, *Velencék*,
Hol mint szökőkút, gyöngyöz életár,
Reám Hazám tarolt mezője vár –
Ó, csak tarolt ne volna! én is mennék.

Talán, talán úgy én is ott lehetnék.
De itt aszott a tépdesett határ
S hiába hullatom könyűm le, már
Nem sercen fű és nem libegnek lepkék,

Mert Istenúr, hogy szántsza, bérre vár
És semmim sincsen, amivel fizetnék,
És hitem összedől, mint kártyavár:

Jaj, Sorsunk elvesztette bús *lelencét!*
És szívem sincs, odaadtam régen már
Egy szőke lánynak e fakult *szelencét*.
(József Attila: *Szerelmes, keserű hazafiság*,
kötetben 1922)

Te régi századok *lence*.
Azúr, aranyló, mély *medence*.
Gyémántokkal rakott *szelence*.
Ha nem leszek, mondd, *elfeledsz-e*,
Velence?
(Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél rímei*, 1930)

Hogy a századfordulóhoz közelebb megoldásokban mi a szecessziós izlés zsúfoló dekorativitásának öröksége, azt érdemes volna alaposabban megvizsgálni. Közelítsünk most az új Velence-rímekhez Horváth János újszerűséget hangsúlyozó minősítésével. A rímizlésében konzervatív (a magyar rím klasszikus tetőpontját Tompa Mihály költészetével megjelölő) Horváth is elismeri, hogy a századelőn „a tiszta rímek (...) virtuózai álltak elő, s újabban némelyek (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád) a rímet megfelelő rangra emelték a vers tényezői közt”. Érvényes ez a *Velence*-rímek körüli modern fejleményekre is, de mindezt egyszersmind azzal a kritikával kell megítélnünk, amit Rába György alkalmaz éppen Kosztolányiról szólva, akinek a magyar *Beppó*-jában „pompázó rímek nemegyszer a fordító betoldotta szóképek is”. Rászabhatjuk e minősítést a Nyugat első nemzedékének több rímklasszikusára: rímeik valóban pompázatosak s olykor díszítő betoldások.

A Rimay óta diadalmas *Velence*-rímekor zavartalan, édességes összecsendítgetése nem is tartott soká, tanúi lehetünk felemás bukásának, a véle való leszámolás kísérletének is. A Nyugat harmadik nemzedékének kiváló képviselője, Jékely Zoltán próbálta kitépni a magyar költészet virágoskertjéből, tövestül: kemencéstül, medencéstül, szelencéstül – mindeme velencés rímközhelyeket megpróbálván elidegenítón mással helyettesíteni. A Kálnoky Lászlónak dedikált, *Az éjjeli Velencéhez* című Jékely-vers 1937-ben, immár ötven éve kísérelte meg a leszámolást:

Ó, századvégi nagy szerelmek!
a monarchia szúzei
itt tanulták meg a szerelmet,
s csipkékben kellett fürdeni,
mert sohasem aludt az ördög!

Aztán elmentek jobbra-balra,
itt hagyván el lányságukat
mitologikus áldozatra:
Velence fiatal maradt,
mint balzsamos halottak arca!

Most hát ismerlek, szép *Velence*,
ez az éjféli megmutatott.
Vajjon otthon, a *nagykredencben*
érezik-e a képeslapok,
hogyan ma lettél enyém, *Velence*?

Jékely *Velence*-verse – legalábbis idézett strófájával – az áhítatosan imádott ékszerváros új, modern, köznapi, idegenforgalmat „termelő” arcát: a nászútcélpontos turisztikait is megvillantja. Erről a városarcról, az olcsó anziksz, a tömegképeslap, a postázható látvány, az otthoni üveges nagykredence kitűzhető levelezőlap az emlék. A *Velence – nagykredencben* nem édes rím, hanem szándékosan érdes, csikorgó asszonánc; ironikus köznapiasítás a sok velencés rímédesség után, kísérlet a hagyományos rímtoposz büvköréből való kitörésre, a megújító leszámolásra. De felemás kísérlet, mert Jékely a tiszta rímnek maga is virtuóz bajnoka (olyan megoldásokra képes, mint pl. ez a két sor: „csupa kő, csupa kút ez a Róma, /csupa sírbolt és csupa rom-aróma!”, *Római éjszaka*, 1940), s három év múlva – épp az idézett Róma-rimaromat előlegezve – már megadón, önfeledten besétál a *Velence-rím* hagyomány mézes csapdjába:

Velence, Velence,
tengerek *lelence,*
emléked szívemben
gyönyörű *szelence.*
(*A velencei noteszből*, töredék, 1939)

Fatális rímmel van dolgunk: háromszázötven év történeti rím-szemléje után is ugyanoda érkeztünk vissza, ahonnan *Rimay szelence – Velence rímétől* elindultunk!

A magyar költők még mindig a *Rimay-rím* Pandóra-szelencéjének varázslata alatt állnak.

HOL VAGY, MAGYAR RÍMTÖRTÉNET?

A felsorolt rímelőfordulások koronkénti esztétikai minősítésétől – mert ez külön tanulmány lehetne – igyekeztem óvakodni. Záradékol sem mulasztásomat pótolom, hanem a magyar költészet rímeinek

történeti vizsgálatát, a rímtörténeti szemlélet érvényesítését szorgalmazom. A magyar költészet jórészt rímelő költészet ma is, rímtörténeti tanulságainak számbavételére, egymásból fejlődő rímtoposzainak összegezésére mégsem történt még összefoglaló kísérlet, csak részletvizsgálatok vannak, mint pl. éppen egy másik Rím- vagy rímtoposzé (Imre Mihály), vagy a Zrínyitől kölcsönzött Gyöngyösi-rímeké (ezeket magam vettem szemügyre). A Dante- vagy Petrarca-kiadások régóta ún. „rimarió”-val, rímmutatóval jelennek meg, illetve külön készülnek ilyen rimariók. Nálunk ez a gyakorlat ismeretlen. Rím-szótáraink (Verseghy, 1805, Simai, 1809, Füredi, 1902) legfeljebb „rím-puskák”, kísérik az ötletszegény poétát – nem véletlenül van *Akar ön verset írni?* típusú, önkiszolgáló automatává alacsonyított „gyakorlati rím-szótár” is –; rím-szótárainkban tehát nem lehet történetileg tájékozódni, a felhalmozott rímekhez nem csatlakozik forrásjegyzék, a szerzők megnevezése hiányzik. Talán a számítógépek segíthetnének, de megtenné a hagyományos cédulázás is – csak lenne cédulázató és cédulázó.

Radó Antal (*A magyar rím*, 1921) vagy László Zsigmond (*A rím varázsa*, 1972) munkáiban nem érvényesül történeti szemlélet, s miközben a rímelméleti vizsgálódások magas színvonalúak (Kardos László; Szepes Erika–Szerdahelyi István verstan), vannak továbbá egyes költők (pl. Zrínyi, Petőfi, Babits) rímelését leíró szakmunkák is (Képes Géza, J. Soltész Katalin), a magyar rímtörténet tekintetében még mindig arra a harminclapnyi terjedelmű példatárra vagyunk utalva, amely Horváth János *Rendszerez magyar verstan*-ában olvasható. Horváth Jánosnak rímtörténeti megjegyzése azonban mindössze kettő van, egy komoly és egy mosolyt keltő. A komoly egy Babits–József Attila-rímpárhuzam: József Attila *elidőz – szelid őz* ríméhez hozzáteszi, hogy „talán reminiscencia Babits Mihály *Rímek* című versének e soraira: »De az est már szelid ősz: / Bágyadt szemünk elidőz«”. Horváthnak kitűnő tudósi humora volt (emlékezzünk egyetemi hallgatók szakvizsgái dolgozatainak hibajegyzékét összegyűjtő tanulmányára!); felfigyelt egy játékos rímre is, és eredete sem hagyta nyugodni: „de lehet akart játék a rímmel (...), tréfa valakinek a nevével (»Tudja azt jól *Bagaméri*, / Mert a bort ő *Maga méri*«). Néhai Zolnai Gyula értesítése szerint egy kolozsvári öregúr szerette ezt mondogatni. Kolozsvárt – mint Gyallay Domokos közli – volt régebben egy Bagaméri nevű kocsmáros.” (*A Bagaméri – maga méri*

rím tehát, amit Csukás István népszerű *Keménykalap és krumpliorr* című ifjúsági regénye népszerűsített, nem a költő-regényíró tulajmánya.)

Ha nincs is több rímtörténeti utalás a *Rendszeres magyar verstanban*, és ha Rimay „virtuskodó barokk cifrázkodását” lebecsüli, s *Velence*-rímeiről sem vesz tudomást, Horváth János példatára sok esetben ad ösztönzést egymásból származó rímek felismeréséhez. Liszti László Horváth által idézett *agyar – magyar* (agyarival – magyarival) ríméről pl. sikerült kimutatni, hogy az állítólagos XVII. századi erdélyi költő, a Kemény József gróf által kitalált „Gelencei Szőke Ambrus” székelyföldi dalába került át; többek között éppen ezzel a tolvajlással lehet leleplezni Kemény hamisítását. További – törvényes – példák: Csokonai *Ecse – becse* ríme József Attila *csecse – becse*-jét előlegezi, Petőfi *virraszt – haraszt*-ja egy kuruckori vers, valamint Csokonai (*Jövendölés...*), József Attila (*Holt vidék*), Illyés (*Dózsa György beszéde...*) és mások *haraszt – paraszt* rímére figyelmet stb.

De térjünk vissza befejezőként a Rimaytól Jékelyig végigkövetett *Velence*-rímekhez, hasonló történeti tanulságok végett. Rimay a XVII–XVIII. században *Velence*-rímeivel éppúgy közvetlenül hat, mint az Imre Mihály feldolgozta rímtoposszal. Mindezt persze egyenként kell igazolni filológiailag, s egyenes Rimay-hatás azok esetében nyilvánvaló, akik Rimaynak egyéb verseiből is bizonyíthatóan szemelgettek (Nyéki Vörös, Gyöngyösi). A Nyugat nagy költői ugyanígy kapcsolódnak egymáshoz, s bár hol van már az imitáció elve és technikája, nem hihető, hogy minden esetben szuverén *Velence*-rímleleményről beszélhetnénk. József Attila ismerhette a *Beppofordítást*, Kosztolányi ismerhette *A szépség koldusa* kötetet; ők ketten ösztönözhatték egymást. Legárulkodóbb jele ennek József Attila *lelencét – szelencét* rímének feltűnése Kosztolányinál: *lelence – szelence*. A *lelence* azért tekinthető József Attila találatának, mert korábbi előfordulásáról sem rímtoposz elemeként, sem rím��zó-tári példaként nem tudunk, a *lelenc* ráadásul a nevelőszülőknél hányódó, megalázott lelencgyerek József Attila („a szépség koldusa”!) legszemélyesebb szava.

Íme, ilyen típusú tanulságokat meríthetnénk egy hiányzó magyar rímtörténetből, s meríthettünk máris a Rimay felleptétől triumfáló *Velence*-rímtoposz példáiból.

A LEGÚJABB RÍMVÁLTOZATOK (RÍMPARÓDIÁK)

Itt ért véget ez az eredetileg 1986 őszén előadásként elhangzott dolgozat – de nem tudom befejezni, mert a folytonos triumfus legfrissebb példajaként éppen azt az ösztönzést említhetem, amit salgótarjáni előadásom kiváltott. A hallgatóság első sorában ülő Keresztury Dezső szemmel láthatólag felélénkült, ahogy elkezdtem csemetni a Velence-rímeket. Olyannyira, hogy *Rímváltozatok* címmel még aznap este (már Budapesten) tréfás verset írt, s rímparódiáihoz magyarázatokat, jegyzeteket is fűzött (ezeket csillagokkal jelölte, úgy jelölöm a lap alján én is). Dedikációja így szól:

„A »rímtoposz«-vizsgáló Kovács Sándor Iván sugallatára, de ama rim-KOVÁCS topográfiját is bejárva készítette s most főntnevezett tudós szerzőnek ajánlja:

Bpest, 1986. nov. 16.

Keresztury Dezső.”

Szövege a következő:

I.

Vidám város Velence:
Ádria excellence,
szó s tör-gyilok kéjence;
nem volt neki Terence,*
ki, „modo eccellente”
bár, jól faron billentse,
csupán „vulgo praesente”
Truffaldinók hebrencse. –
Vetélytársa Firenze:
Képmívesek gerince,
nem mulasztá, hogy intse! –
Ezért is volt szerencse,
hogy a világ présense,
Róma, a nagy medence,

* Terentius vígjátékszerző.

világ-sütő kemence
s nem a Szajha lelence,
de minden fénynek lencse;
s bár nem termő velence:**
jó borok fő inyence,
tengelyeknek jó kence
s héjhántó ácsszekerce
lett a gyűjtőmedence.

II.

Nem tó: vizes-melence:
kis patak a Lesence.
Partján pihen kis Bence,
gőzöl sovány lebbence;
mint megégett lepence,**
messzeütött pilincke,**
szökött betyár-fegyence:
magyar világ csecsence*****
tőpreng, hol is jelentse
amit tudni szeretne:
Kovács Sándor kedvence:
az Iván: nem Ferenc-e?

III.

Kazal lett sok petrence,
piroslik a szömörce,
ősz szivárog Gemence,
daloskönyvet nyújt Szentse,
szilvalelkét Berzence;
elfoszlik minden Grenze,
távol sejlik Velence,
álombeli kemence:
nekünk-nem-lesz szelence...

**A venyige dunántúli tájszóval.

***Lepence, lepence: lásd Balassi: „mint egy lepentőcske.”

****A róla elnevezett ütőjáték.

*****Elhagyott kis népecske.